

KALÓ FERENC

„...ÖRÖK HÁLA AZ ITÁLIAI RISORGIMEN- TONAK...”

(Herzen)

ABSTRACT: („... *owing a debt of gratitude to the Italian risorgimento...*”) A. I. Herzen was obliged to leave Russia in January 1847. He arrived at Paris with great expectations but his letters – addressed to his friends but intended to be published – soon reflected disillusionment. The loss of hope was due to facing the reality of the Monarchy of July, the social conflicts and the contradictions of the bourgeois civilization in the French capital.

All the above were among the reasons why he left for Italy in October 1847. His impressions and experiences of this almost five-month-long sojourn are known from his letters. (Letters From Via del Corso, from December 1847 to 20th April 1848.) These letters reflect a totally different mood: they are optimistic in tone. The reason for this is partly the fact that Herzen was very enthusiastic about Italy, the antique monuments and the Renaissance art since his youth. But the contemporary events meant even more to him. In the letters mentioned above a lifelike description is given about the events in Italy on the threshold of the revolution of 1848, about the crucial moments of the first days and weeks, and about the first promising results. Herzen also depicted magnificent portraits of the most significant characters of the events, e. g. Pope Pius IX. He gave account of the mass demonstrations with the authenticity of a witness.

His judgement of certain events and people may occur superficial, nevertheless we must appreciate in these letters the observations of a contemporary who was compelled to lack historical perspectives, yet made lasting statements about his age.

A börtön, száműzetés, rendőrségi felügyelet, a gondolatot és szót béklyóbakötő orosz viszonyok 1847 januárjában Oroszország elhagyására készítették Herzent. A nehezen megszerzett útiokmány a német területekre és Itáliába szolt, Herzen azonban a nagy forradalom bölcsőjéhez, a francia fővárosba sietett. Az örömteljes első napok, hetek után a csalódás, a kiábrándulás képeivel találkozunk a barátainak címzett, de közlésre szánt írásában. (Levelek az Avenue Marigny-ról, 1847 május 12–1847 szeptember 15.) A reményvesztettség okai, a polgári fejlődést megkérdőjelező kitételek abban gyökereztek, hogy Herzen szembesült a júliusi monarchia valóságával, a szociális ellentétekkel, a burzsoá civilizáció korlátaival, ellentmondásaival, a polgárság forradalmi tüzeinek valós vagy vélt kihunyásával. „Halott minden: az irodalom, a színház, a politika, a közélet, ... Guizot az egyik oldalon, a szürke ellenzék gyermeki gügyögése a másikon – ez borzasztó!”¹ – fogalmazta meg tömören véleményét a korabeli francia viszonyokról.

A Párizsban látottak, tapasztaltak döntő szerepet játszottak abban, hogy Herzen 1847 október végén Itáliába indult. Már az első Via del Corso-ról írott levelében (1847 december) teljesen más hangulatról, lelkiállapotról győződhetünk meg: „Szellemeikben, lelkiekben újjászülettem miután átléptem Franciaország határát, köszönet Itáliának hitem megújulásáért, a mások erejébe vetett hit visszanyeréséért... Kimondhatatlanul hálás vagyok a sorsnak, hogy Itália történelmének ezen ünnepélyes pillanatában kerültem ide...”²

Miért e gyors, első látszatra váratlannak tűnő hangulatváltozás? Mi a magyarázata az optimista, lelkesült hangvételnél, amely nem pillanatnyi fellángolás, hanem az Itáliában töltött mintegy öt hónap jellemzője s végig követhető az 1847 decemberétől 1848 április 20-ig írott négy, Via del Corso-ról címzett levélben?

Természetesen közrejátszottak a csodálatot kiváltó itáliai tájak, az itáliai városok jellegzetes utcáikkal, házaikkal. Csupán egyetlen epizód, hogy mennyire megragadta Herzent a táj, a Nápolyról szóló ismert mondás általa kifejezőbbnek ítélt átformálása: „«Nápolyt látni – és meghalni» – micsoda ostobaság! «Nápolyt látni – és meggyűlölni a halált!»”³

Nem szorul különösebb magyarázatra az sem, hogy az ókori Róma emlékei vagy a város reneszánsz kori műalkotásai maradandó élményekkel gazdagították Herzent.

A reneszánszról, a világfelfogásról és kulturális mozgalomról alkotott herzeni álláspont lényege már az 1840-es évek első felében kikristályosodott. (Ld. filozófiai munkáit: Dilettantizmus a tudományban, 1842–43; Levelek a természet tanulmányozásáról, 1844–45.) A korban meglévő, sokféle, gyakran ellentmondó véleményekből formálódott felfogás szerint – a francia felvilágosodás és Hegel hatásaként – a reneszánsz új korszakot nyitott az emberiség történetében. Herzen úgy látta, hogy az ókori világot

felváltó középkor a maga teológiájával, skolasztikájával egy nagyon lényeges dologban különbözött az antik világtól: ez a természet és az ember tiszteletének hiánya. Míg az ókor a valóságot, a természetet szemlélte, a középkor – a katolicizmus túlvilági hitének abszolutizálásával – elszakadt, sőt egyenesen menekült a valóságtól, gúzsbakötötte a gondolkodást, akadályozta a tudományok fejlődését is. Bár a középkorról alkotott elitélő véleménynel nem érthetünk egészében egyet, az mindenképpen helyes meglátás Herzennél, hogy a reneszánsz világnézeti átalakulást, a kultúra, a művészetek területén is gyökeresen mást, újat hozott, s e mögött az új mögött valamiféle polgári fejlődés követelte szükségletek álltak.

A reneszánsz egyik legpozitívabb vonása kétségtelenül az, hogy érdeklődést tanúsított az antik világ és művészete iránt. De nem csupán azt elevenítette fel, annál többet is adott; lényeges különbség volt az ókor és a reneszánsz emberének szemlélete között, ami a művészetek területén is túlmutatott a régi pusztá feltámasztásán: „Az itáliai festészet, továbbfejlesztve a bizánci festészetet, fejlődése csúcspontján megtagadta azt, látszólag ugyanahhoz az antik szépségideálhoz tértek vissza; de a megtett lépés óriási volt; az új eszmény szemében más mélység, más gondolat sugárzott, mint a görög szobrok nyitott, üres szemében. Az itáliai ecset az életet adta vissza a művészetnek...”⁴ (Napjainkban már ismert, hogy e szobrok valójában nem üres szemekkel tekintettek ókori csodálóikra; a reneszánsz új gondolata, más eszménye viszont helyes meglátás Herzennél). A természetkutatás, a megfigyelések, kísérletek előtérbe kerülése megbolygatta a fejeket, megváltoztatta a gondolkodásmódot. Mindez nem egyik napról a másikra ment végbe, sok-sok korábbi béklyót kellett levetni.

A reneszánsz fő jelszava „Humanitas humaniora hangzott mindenfelől, és az ember érezte, hogy e földből jött szavakban a vivere memento váltja fel a memento mori jelszót, hogy e szavak a természettel kötik össze az embert; a humanitás nem arra emlékeztette az embert, hogy porrá lesz, hanem, hogy a földből jött, és öröm számára, ha talpa alatt tudja a földet...”⁵ áthatotta a kultúrát, a művészeteket is. E vonatkozásban igen éles a vonal a középkor és a reneszánsz között. Az új áramlatot az irodalomban Ariosto, Boccaccio, Rabelais munkássága jelentette, illetve szinte az egész betetőzőseként Shakespeare.

Az építészetben a római Szent Péter-bazilika építésével szakított az emberiség a gótikával, amely a katolicizmus eszméjének kifejeződése volt, Herzen szemében pedig a gótika a középkorral azonosult. A megváltozott kor, a fellépő új igények kielégítése pedig „... mást követelt, nem csupán az égbetörő hanem élvezetet is nyújtó, derűsebb forma kellett, amely fenségességével nemcsak lenyűgöz, hanem harmóniájával meg is nyugtat.”⁶

Az építészethez hasonlóan a változás a festészetben is jelentős fordulatot hozott. A korábbi századokban a festészetre a természetellenes beállítás,

a formák, alakok, színek mesterkéltége volt jellemző, ami alapvetően a földi szépség megvetéséből következett. A reneszánsz festészete visszahe-lyezte jogaiba a földi szépséget, az emberi test művészi formálását.

Herzen ebből az aspektusból értékelte magasra Tiziano, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Raffaello művészetét. Különösen Raffaello nő-ábrázolása tett rá mély hatást. 1840. augusztus 24-én egyik levelében írta ismerősének: „... nézze meg Raffaello madonnáját (–a Szentcsalád c. kép-ről van szó – megjegyzés tőlem), az első ami meglepő, hogy az ő Madon-nája... egyszerűen egy nő, egy asszony.”⁷

Ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg még egyértelműbben, még szebben a „Dilettantizmus a tudományban” c. művében: „Raffaello ma-donnái a szűziesen női forma apoteozisei, nem természetfeletti elvont lé-nyek, – átlényegült szüzek. A festészet a legmagasabb ideálokig emelkedve ismét szilárdan állt a földön, és nem hagyta el azt”.⁸

Amikor 1847 végén Rómába érkezve Herzen eredetiben is megcsodál-hatta a reneszánsz halhatatlanjainak alkotásait, különösen a Vatikán múze-umai, kiemelten Raffaello, Michelangelo művei hagytak mély nyomokat, váltottak ki elismerő sorokat. Ismét egy apróságnak tűnő, de Herzenről, világnézetéről sokat eláruló gondolat: Michelangelo Utolsó ítélet freskóján nem a szokványos Isten-anya ábrázolását látta Herzen. Az emberiség vég-napján megjelenő, atlétatermetű Krisztus mellett az egyszerű, földi édes-anya alakját festette meg a Reneszánsz óriása. Az anyát, aki nem vallási könyörületből, hanem pusztán emberi, anyai indítatásból szeretné megállí-tani fia kezét: „Egyszer kifeléjövet, megálltam az ajtóban, hogy még egy-szer megnézzem a képet, ... ami megfogott ez alkalommal az Isten-anya arca és elhelyezése volt. Krisztus győzedelmeskedő, erős, hajthatatlan, a villám kékes színe világítja meg, a holtak feltámadnak, ... – kezdődik az ítékezés, a büntetés; és ekkor egy szelíd lény, ... megijedve a körülötte történektől ... rátekint, és szemében könnyörgés, nem az igazságtételnek, hanem az irgalomnak az óhaja látszik...”⁹ Herzen vallomása szerint ez a felfedezés, ez az értelmezés juttatta el a kompozíció megértéséhez, a mel-lékalakok értelmezéséhez, a mű alapgondolatának teljes felfogásához, va-lódi értékéhez.

Igen! Herzen gyönyörködött az itáliai tájban, csodálattal nézte, értően értékelte Róma műemlékeit, képzőművészeti alkotásait, de hitének, remé-nyeinek visszatérte döntően mégsem ezekhez, hanem a *korabeli* történelmi eseményekhez, ezen történések szereplőihez kötődtek. Az itáliai független-ségi, nemzeti mozgalom, a Risorgimento azon szakaszának hónapjait élhet-te át szemtanúként, amely – legalábbis akkor még – a történelem nagy le-hetőségeit csillantotta fel, optimizmusra, reményekre jogosított.

Az itáliai levelek nagyfokú történelmi tájékozottságról tanúskodnak, széleskörű ismeretanyagot tartalmaznak. Nem elsősorban arra gondolunk, ami a megelőző idők történelmét illeti (a reformáció hatása vagy a francia

forradalom, Napóleon és Itália, a bécsi kongresszus döntéseinek következményei, az 1830–40-es évek nemzeti mozgalma, stb.), ezek – ismerve Herzen kivételes érdeklődését a politikai, történelmi események iránt, nyelvismeretét, a könyvkiadás, a napi sajtó rendszeres követését – „kötelező pensumként” foghatók fel esetében.

Vélhetően nagyobb figyelmet, elismerést érdemel az, hogy Herzen az utazását megelőző hetek, napok vagy éppen a jelen eseményeinek leírásán túlmenően, azok kommentálására, értékelésére is vállalkozott.

A fentiek illusztrálására következzen egy, még Rómába utaztában Genovaról tett rövid megjegyzés: „Itt járt Károly Albert, a város a reformot és a megbékélést ünnepelte.”¹⁰ Az idézett mondat nem azért érdekes elsősorban, mert a szard-piemonti uralkodó 1847 októberében hozott igazságszolgáltatási reformjára, illetve a sajtócenzúra enyhítésére utal (Genova 1815-ben az említett királysághoz került!), hanem azért, mert ezek helye, értékelése időtállóan bizonyult: „A változtatások és a jogok, amelyeket Károly Albert adott, rendkívül szerények, ... és IX. Pius és a toszkániai herceg reformjai után elkerülhetetlenek, elodázhatatlanok voltak.”¹¹

További példaként említhetőek a Rómában lejátszódó események Herzen jól látta, hogy – részben a Mazzini-féle sikertelen kísérletek ellenhatásaként is – 1846 körül az egységesítő mozgalomnak az az iránya kerekedett felül, amely a pápai állam égisze alatt vélte megvalósíthatónak Itália egységét. Az 1846-ban pápává választott Giovanni Mastai-Ferretti bíboros, IX. Pius egy liberalizációs reformsorozatnak nyitott utat. 1846 július 17 – amnesztia a politikai elítélteknek; 1847 tavasza – az egyházi cenzúra enyhítése, polgári sajtó engedélyezése, önkormányzat Rómának; 1847 október – Államtanács létrehozása, részben világi tagokkal, polgárőrség felállítása, klubok, demonstrációk engedélyezése. Mindezek azt mutatták, a pápa megértette a kor szellemét, s ha intézkedései óvatosak, mérsékeltek voltak is, más itáliai államokban is követésre találtak, így hatásuk az egységmozgalom szempontjából nem jelentéktelen.

Az előbbiekhöz hasonlóan részletes ismeretanyagról, lényeglátó összefüggésekről olvashatunk, amikor Herzen a Nápolyban zajló eseményeket írta le illetve ezeket kommentálta.

A Nápolyban történeteknek már a palermoi felkelés után volt szemtanúja. Láthatta az amnesztia-törvény okozta örömmünnepet, azt, hogy az imént még elítéltek egyszeriben ünnepelt, éljenzett főszereplők lettek: díszbéd a Cafe dell' Europa-ban, ahol fesztelenül emelhatték poharukat a szabadságra, függetlenségre; este fáklyásmenet, majd tiszteletükre rendezett koncert a San Carlo Színházban. De jelen volt Herzen a San Francesco di Paolo székesegyházban is, amikor a király esküt tett az alkotmányra (1848 február 11).

Ezzel kapcsolatban olyan részleteket is megfigyelt, mint a király tekintete, hanghordozása a szöveg olvasásakor, vagy azt, hogy a ceremónia vé-

geztével, lóraszállás előtt, milyen észrevétlenül vetett keresztet II. Ferdinánd. Herzen nem csupán az uralkodó iránti ellenszenvét jelezte, de sejtette a király félelmét, valamint azt is, hogy az eddigiek nem elégítik majd ki a nápolyiakat.

Néhány héttel később, már a Rómába történt visszatérés után, a IX. Pius által 1848 március 16-án kihirdetett alkotmányról írva összeveti azt az említett nápolyi alkotmánnyal: szerinte a pápa késett ezzel, s mérsékeltebb is a Nápolyban elfogadottnál. A párizsi forradalom előtt jelenthetett volna valamit, de február 24-e után egy csapásra elvesztette aktualitását. A pápai alkotmány egyébként is „a katolikus teokrácia és az angol parlamentarizmus torz keveréke”.¹² A pápa és a Szent Kollégium a két kamara javaslatait elvetheti, a minden világit cenzúra nélkül lehet nyomtatni pedig frázis, mert az, hogy mi a világi, már a cenzúra dönti el. A herzeni értékelés fő vonalaiban ma is megállja helyét.¹³

Szellemes, ugyanakkor ironikus s talán túlzó is az a megjegyzése, hogy „az alkotmányban az a legjobb, hogy bizonyította az alkotmányos pápaság lehetőségét, mindezt akkor, amikor a világ arról kezdett meggyőződni, hogy semmilyen pápára nincs szükség”. Ez az alkotmány a demokratáknak kevés volt, a régi rend híveinek sok, a liberálisokat elégítette ki, akik „csak a mérsékelt haladást szeretik, jobban mondva inkább a mérsékeltséget, mint a haladást.”¹⁴

A pápai alkotmányról írottak már átvezetnek bennünket a történelmi személyiségekhez, azok megítéléséhez, mert sokat sejtetnek IX. Pius jelleméről, az eseményekben játszott szerepéről.

Herzen színes portrét festett a forradalmat megelőző évek és a forradalom első hónapjainak egyik jelentős, bár ellentmondásoktól nem mentes alakjáról. Láta a pápát a Quirinale-kápolnában istentiszteleten, ahol bíborosok járultak elé, közöttük Lambruschini kardinális. (Lambruschini a konzervatív XVI. Gergely pápa államtitkára volt, majd a leendő IX. Pius ellenjelöltje, sőt – legalábbis Herzen tudni vélte – a reformok miatt összeesküvést tervezett IX. Pius ellen. Ezt a kísérletet az a népvezér, Cicerovacchio leplezte le, akiről a későbbiekben még lesz szó.)

Jelen volt Herzen a Santa Maria Maggiore templomban, amikor az egyházfő a pápai hordszékről osztotta áldását a térdeplő hívekre. Meglepő volt számára, elítélően jegyezte meg, hogy a pápai őrség fegyveresen volt jelen, s ők is térdreborulva fogadták az áldást. Harmadik alkalommal tömegdemonstráció idején Róma utcáin vehette szemügyre a pápát. Herzen, szépíróhoz méltó módon, leírva a külső jegyeket, a történésekben való részvétel vagy éppen a távolmaradást, múltját, jelen tetteit értékelve jutott el jellemének legfontosabbnak ítélt jegyeihez. Véleménye szerint már a megválasztásában is szerepet játszottak olyan emberi tulajdonságai, mint szerénysége, jóindulata, egyéniségének gyengesége. A bíborosok, akik „nem számoltak a kor szellemével”¹⁵ irányítható egyházfőt láttak benne. Az első

évek már korábban említett reformjai, amivel elnyerte a római nép bizalmát, az, hogy e reformok keresztülvitelében szembefordult a bíborosi testület konzervatív tagjaival, azt a látszatot táplálták, hogy a pápa elfogadta a kihívást, megértette a történelmi szükségszerűséget és alkalmas személy lehet arra, hogy az egységesítő mozgalom élére álljon.

Az események menete azonban IX. Piust elbizonytalanította, majd meghátrálásra készítette. Herzen ennek első jeleit már 1847 december 31-én felfedezni vélte, amikor a pápa nem jelent meg erkélyén – tanácsadói sugallatára – a tüntető tömeg előtt, majd 1848 januárjának, februárjának eseményei már egyértelműen túlhaladtak szándékán. Az olyan jellemvonások, mint határozatlanság, habozás, az események után kullogás, fokozatosan eltávolították a tömegtől, így Herzen számára teljesen természetes volt, hogy a korábban ünnepeelt egyházfő elvesztette népszerűségét. Amikor 1848 február 3-án a Nápolyi Királyságban történtek miatt Rómában nagy ünneplést rendeztek „a Viva Pio nono kiáltáshoz mindig hozzátették: e la costituzione e la libertà”¹⁶ – s az utóbbi egyre hangoztatottabb jelszó lett, míg a pápa éltetése háttérbe szorult.

A párizsi, a bécsi forradalom, a milánói felkelés (1848 március 18) Rómában a radikális erőket mozgósította. A pápa – tömegnyomásra!? – üdvözölte ugyan a lombard felkelést, de amikor toborzás indult meg az osztrákok ellen, megint visszakozott, mert csak „megengedte az önkénteseknek, de nem parancsolta meg, ... mivel a Szentatya **nem tartja össze-egyeztethetőnek** a háborút hivatalával, tisztségével.”¹⁷ Ugyanakkor azt a hibát is elkövette, hogy nem áldotta meg az önkéntesek zászlóit, csupán a csapatok vezetőit. Herzen meglehetősen keményen ítélte meg a fentiekért a pápát mielőbbi halált kívánva neki, hogy felelhessen a történelem ítélőszéke előtt.¹⁸

IX. Pius az események sodrában valóban egyre távolabb került az olasz nemzeti mozgalomtól, majd szakított is vele. Az utóbbiról Herzen már nem írt, de az ehhez vezető lépésekről többnyire ma is helytálló gondolatokat vetett papírra.

Ugyanakkor néhány kérdést fel kell vetnünk: nem voltak-e túlzottak az elvárások? Valóban olyan közel volt-e valaha is a pápa a tömeghez, ahogyan Herzen láttatja? A nép és a pápa „szövetsége” csak az egyházfő miatt bomlott fel? Herzen nem látta, valószínűleg nem is láthatta, hogy Itália egyesítése pápai főség alatt, azaz a világi érdek és a pápaság egyházi érdekei olyan ellentmondást jelentettek, amelyet IX. Pius talán nem is akart, de nem is tudhatott feloldani.

Túlmutat témánkon, időben is kívül esik ezen írás keretein, mégis idekívánczik az a rövid megjegyzés, hogy 1849 után IX. Pius pápaságára a megcsontosodó konzervatizmus lett a jellemző. Elegendő utalnunk arra, hogy ő vezette be az újabb tiltott könyvek jegyzékét, egyházi átokkal sújtotta az egységmozgalom vezetőit, köztük a piemonti királyt is, megtiltotta

az olasz katolikusoknak a politikai életben való részvételt, az ő pápasága idején volt az I. vatikáni zsinat (1869–70), amelyen elfogadták a pápai csalatkozhatatlanság dogmáját.

Az itáliai események szereplői közül Herzen számára messze legszimpatikusabb Angelo Brunetti Cicerovacchio (1800–1849), egy egyszerű szállítómunkás, aki az 1846–47-es népmozgalmak egyik szervezője, vezetője volt. Történelmi személy, de Herzen lelkesült ábrázolásában „népmesei” jegyek is fellelhetők alakjában.

Brunetti az a római népvezér, a becsületes római plebejus, aki közel áll a néphez, ismeri szándékát. Politikai tisztánlátás jellemzi, ugyanakkor ravaszság is, ily módon az uralkodó köröket is képes befolyásolni. Ő az, aki kritikus helyzetekben is talál megoldást. Makulátlan tisztasága, egyszerűsége legendát teremtett a nép körében.

Cicerovacchio az antik néptribun és az orosz népi hősök összes jó tulajdonságának hordozója, azok szerencsés ötvözete.

Jellemét, az ügy iránti odaadását jól illusztrálja az alábbi epizód: amikor a milánói felkelés megsegítésére Rómában önkénteseket toboroztak, megjelent Brunetti is, tizenötéves fiával együtt. Mivel tudomására hozták, hogy rá Rómában nagyobb szükség van, mint katonaként Lombardiában, így szólt: „Itt a fiam, húsom és vérem, a hazának ajánlom.”¹⁹ Az antik hősökre emlékeztető jelenet magát Herzent is könnyekig meghatotta.

(Brunetti fegyverrel vett részt a Római Köztársaság védelmében, majd a bukás után Garibaldival együtt a velencei forradalom védelmére sietett, de elfogták és fiaival együtt az osztrákok agyonlőtték.)

A Franciaországban tapasztalt passzivitás után Herzent elragadtatással töltötte el az Itáliában megélenkült politikai élet. Már Rómába utaztában feltűnt neki, hogy az itáliai városokban az egyszerű emberek is politizálnak, Livornoban pedig leplezetlen csodálattal vette szemügyre a polgárőrség (civica) tagját, „az il popolo armato”-t.²⁰

Mind Rómában, mind Nápolyban szemtanúja volt tömegdemonstrációknak, s ezekről lenyűgöző képeket festett. A népmozgalom (Oroszország után nem csoda) annyira újnak, másnak, szinte hihetetlennek tűnt, hogy ezekről csupa dicsérő, lelkesült szavakat olvashatunk.

A nép megmozdulásai – már a forradalmak előtt is – befolyásolták, előrelendítették az események menetét. Herzen ábrázolásában a tömeg méltóságteljes, fegyelmezett és nyugodt maradt akkor is, amikor megbántották. (A pápa 1847 december 31-én nem mutatkozott az őt éltető tömeg előtt.) A nép megbocsátó, ezek után, 1848 január 2-án a húszezer ember ugyanolyan fegyelmezetten vonult Róma utcáin – áldást kérni, pedig sehol egy rendőr, csendőr, a polgárőrség tagjai pedig együtt vonultak velük.

A Nápolyban történtek Rómában is tömegmegmozdulást szítottak; 1848 február 3-án, a pápai sárga-fehér kokárda helyett a háromszínűt tűzték ki, az ujjongó nép bejárta a várost, de a pápai lakosztályhoz már nem ment el.

A Nápolyi Királyságban a már említett alkotmány aláírása, a király esküje még a rómainál is hevesebb ünneplést, demonstrációt eredményezett, amelyen a délitáliai temperamentum minden kelléke (fáklyásmenet, sapkadobálás, kipirult arcok, csillogó szemek, örömben könnyező, ölelkező ismerősök, ismeretlenek) látható volt. A „Viva la costituzione e i maccaroni!” kiáltások pedig a nápolyiak humorát is jelezték.²¹

De Herzen azt is meglátta, hogy a tömeg nemcsak visszafogott, ünneplő tud lenni, hanem öntevékeny, félelmetes erő is. Amikor Rómába eljutott a milánói felkelés, illetve az osztrák ellenlépések híre, a felháborodott római lakosság leverte az osztrák követségről a címert, azt meggyalázták, számár farkához kötve vontatták Róma utcáin, sárral dobálták,²² majd a fegyverraktárhoz indultak, hogy önkéntesként fegyverrel harcoljanak Lombardia függetlenségéért, egyszersmind Itália egységéért.

A toborzásról, a hazafiúi lelkesedésről Herzen szemléletes leírást adott: Gavazzi pater energikus, tüzes szónoklata a Colosseumban, kamasz fiúk romantikus tettvágya, beiratkozása a lombard osztagba, szürkületben lobo-gó fáklyák, széllegette zászlók. Az olvasó valóban úgy érezheti, maga is jelen van, személyesen éli meg a felemelő eseményeket, a hősiés odaadást.

A pezsgő-forrongó itáliai politikai élet 1847 végén, a tettekbe forduló, szemtanúként átélt események 1848 első hónapjaiban Herzent várakozásokkal töltötték el, hitet adtak neki Itália jövőjét illetően. Mégis a párizsi és az azt követő forradalmak fejleményei arra sarkallták, hogy az új reményeket tápláló, Európa forradalmainak serkentőjévé lett francia fővárosba sies-sen. A forradalmak központjában a reményteltető napok után a júniusi ese-mények következtek, amelyekből Herzen messzevezető, bár nem minden-ben helytálló, következtetéseket vont le mind Európa forradalmiságát, mind Oroszország jövőjét, küldetését illetően.

Az itáliai levelek a szovjet történettudomány részéről – több értékelő megnyilatkozás mellett – kritikai észrevételek sorát kapták.²³ Herzen „romantikus lelkesedése, ifjúkori álmainak újjáéledése” nem mindenben tárgyyszerű megközelítést eredményezett. „A tömeg alatt a városi lakost érti, látja”, „a parasztság bemutatása hiányos és szubjektív, mert rokon vonást keresett és talált az itáliai és az orosz paraszt között”, „nem talált okot a parasztság passzivitására”. „Nem fordított kellő figyelmet a szociális-gazdasági viszonyokra, tényezőkre”; „nem látta helyesen az osztálytartal-mat, a felszabadító mozgalom burzsoá jellegét”; „az itáliai burzsoázia idealista talajon állott.”

„Herzen túl nagy ahhoz, hogy az igazságon kívül más emlékműre legyen szüksége” – írta Stanislaw Brzozowski. Változtatva a mondaton: túl nagy ahhoz, hogy mentségre, felmentésre lenne szüksége. Mégis: ki látta, ki lát-hatta **akkor és ott** a fenti felvetéseket? Az események sodrában érzé-kelhetőek voltak-e az osztályviszonyok, az osztályellentétek mélységei? Nem kerülhettek-e másodvonalba a függetlenségi, nemzeti eszme, felbuz-

dulás mellett? Herzen tévedhetett, bizonyára tévedett is. Egyes események, személyek megítélése, lehet felszínes, jelentőségük felnagyítása vagy csökkentése netán szubjektív (ez természetes!), összességében azonban a Via del Corso-ról írott levelekben egy kortárs ismereteit, a történelmi távlatot nélkülözni kényszerülő meglátások, értékelések bátorságát, időtállóságát kell látnunk.

Jegyzetek

1. Herzen, A. I.: Szobranijje szocsinyenyij v tridcatyi tomah. Moszkva. 1954–1965. T. V. 68 (a továbbiakban a római szám a kötetet, az arab szám az oldalt jelöli.)
2. Herzen: V. 77.
3. Herzen: V. 111.
4. Herzen: III. 35.
5. Herzen: III. 232.
6. Herzen: III. 34.
7. Herzen: XXII. 88.
8. Herzen: III. 35.
9. Herzen: V. 87.
10. Herzen: V. 77.
11. Herzen: U. o.
12. Herzen: V. 124.
13. Gergely Jenő: A pápaság története. Budapest, 1982. 288.
14. Herzen: V. 124.
15. Herzen: V. 105.
16. Herzen: V. 97.
17. Herzen: V. 130.
18. Herzen: V. 131.
19. Herzen: V. 129.
20. Herzen: V. 78.
21. Herzen: V. 114.
22. Herzen: V. 127.
23. Ld. Elszberg, J.: Gercen. Moszkva. 1963. 243–251., valamint Kommentarii, V. 455–462.